

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Studijní opora k předmětu kombinované formy studia

předmět

DEMOGRAFIE

obor

Sociální pedagogika

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Vysvětlivky k používaným symbolům

ÚVOD KE STUDIU PŘEDMĚTU NEBO KONKRÉTNÍHO TÉMATU

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

prověřují, do jaké míry student text a problematiku pochopil, zapamatoval si podstatné a důležité informace

SHRNUTÍ

shrnutí tématu

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

vyzdvihuje důležité či nové termíny, nebo hlavní body, které by student při studiu tématu neměl opomenout

LITERATURA

použitá ve studijním materiálu, pro doplnění a rozšíření poznatků

POŽADAVKY NA UKONČENÍ KURZU

student se zde dozví, jakým způsobem bude kurz ukončen (test, seminární práce, projekt, ústní zkouška apod.)

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PŘEDMĚTU

Hodinová dotace přímé výuky: 14 hodin

Hodinová dotace samostudia: 25 hodin

Zařazení předmětu: 1. semestr

Prerekvizity: -

Pravidla komunikace s vyučujícím: Komunikace s vyučující je možná několika cestami: osobně vždy v době řízených konzultací v průběhu semestru, osobně také v době pravidelných konzultačních hodin každý týden a prostřednictvím fakulního e-mailu kdykoliv.

ÚVOD DO STUDIA PŘEDMĚTU (ANOTACE)

Předmět seznamuje se základními pojmy demografie, orientuje v používaných demografických ukazatelích a umožňuje porozumět současnému demografickému vývoji České republiky a světové populace.

CÍLE PŘEDMĚTU:

Cílem předmětu je seznámit studenty se základními demografickými pojmy, metodami demografické analýzy a současným demografickým vývojem.

OSNOVA PŘEDMĚTU:

1. Úvod do demografie - definice pojmu, vymezení předmětu, společenský význam disciplíny, vnitřní struktura demografie, demografická literatura. Základní prameny demografických dat. Možnosti využití demografických informačních zdrojů v sociální pedagogice.
2. Historie demografie jako vědní disciplíny a vývoj pramenů demografických dat (česká a světová demografie, historie sčítání lidu a evidence přirozené měny).
3. Způsoby měření procesů a jevů v demografii. Demografické indikátory – ukazatele, míry, kvocienty, indexy. Čas v demografii, Lexisův diagram.
4. Základní charakteristiky struktury obyvatelstva a její měření. Struktura podle pohlaví a věku, národnostní, sociální, ekonomická a vzdělanostní struktura, struktura obyvatelstva podle náboženského vyznání. Struktura současné české populace podle demografických a socioekonomických charakteristik.
5. Prostorová struktura obyvatelstva, migrace. Charakteristiky současné vnitřní a vnější migrace. Aktuální migrační toky, problematika cizinců v ČR.
6. Základy demografické analýzy - úmrtnost. Demografické indikátory úmrtnosti, způsoby měření a hodnocení úmrtnosti. Současná struktura úmrtnosti podle věku a příčin úmrtí. Civilizační choroby, nemocnost a úmrtnost.

7. Základy demografické analýzy – sňatečnost. Současná situace v oblasti zakládání rodiny v ČR, manželství a nesezdaná soužití. Charakteristiky české sňatečnosti.
8. Základy demografické analýzy - rozvodovost. Analýza stability současné rodiny, rozvodovost dle délky trvání manželství, celkové a specifické indikátory rozvodovosti v ČR.
9. Základy demografické analýzy – porodnost a potratovost. Proces rození dětí jako základ demografické analýzy, způsoby hodnocení porodnosti, porodnost a plodnost, charakteristiky porodnosti v ČR, analýza vývoje a současného stavu.
10. Celkové charakteristiky přirozené reprodukce, nástroje měření a současná situace v české populaci. Demografické odhady a projekce. Aktuální prognózy vývoje české populace a jejich využití při plánování sociálních služeb a nabídky vzdělávacích a volnočasových institucí.
11. Světový populační vývoj. Základní rysy vývoje světové populace od počátku historického vývoje po současnost. Specifika populačního vývoje ve 20. století, prognózy vývoje pro 21. století. Populační politika, její možnosti a meze.
12. Populační teorie – význam populačních teorií a jejich využití. Demografická revoluce, druhý demografický přechod.
13. Demografie České republiky a její postavení ve světovém populačním vývoji. Aktuální demografické otázky současnosti. Demografický vývoj ČR, současné problémy a aktuální témata, jejich odraz v sociální pedagogice.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

ZÁKLADNÍ LITERATURA

- *Demografie (nejen) pro demografy*. (2009) 3. přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KALIBOVÁ, K. (2009) *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon.
- KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. (2010) *Demografické metody a analýzy: Demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. a ŠUBRTOVÁ, A. (1986) *Základy demografie*. Praha: Academia.
- ŠOTKOVSKÝ, I. (1998) *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská.
- VALLIN, J. (1992) *Světové obyvatelstvo*. Praha: Academia.
- VANDESCHRICK, Ch. (2000) *Demografická analýza*. Praha: Univerzita Karlova.

DOPORUČENÁ LITERATURA

- *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008.* (2010) Praha: Sociologické nakladatelství.
- DUFEK, J. a MINAŘÍK, B. (2008) *Stárnutí obyvatel České republiky a vývoj zatížení produktivní populace.* Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně.
- LANGHAMROVÁ, J. NEVĚDĚL, L., PALÁT, M. (2013) *Obecná demografie.* Brno: Mendelova univerzita.
- LIVI BACCI, M. (2003) *Populace v evropské historii.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- *Mnohojazyčný demografický slovník.* (2005) Český svazek. Praha: Česká demografická společnost.
- NEČAS, C. (2002) *Romové v České republice včera a dnes.* 5. dopl. vyd. Olomouc: Vydavatelství Olomouc.
- RABUŠIC, L. (2001) *Kde ty všechny děti jsou? : porodnost v sociologické perspektivě.* Praha: Sociologické nakladatelství.
- RILEY, N. E. a MCCARTHY, J. (2003) *Demography in the age of the postmodern.* Cambridge: Cambridge University Press.
- ROUBÍČEK, V. (1997) *Úvod od demografie.* Praha: CODEX Bohemia.
- SRBOVÁ, I. (2004) *Tisíc let obyvatelstva českých zemí.* Praha: Karolinum, 2004.
- VAŇO, B., JURČOVÁ, D. a MÉSZÁROS, J. (2003) *Základy demografie.* Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca.
- VESELÁ, J. (2003) *Demografie. I. díl, Stav a struktura obyvatelstva - demografická statika.* Pardubice: Univerzita Pardubice.
- VESELÁ, J. (2001) *Úvod do demografie: pohyb obyvatelstva - demografická dynamika.* II. díl. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy.* (2006) Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- časopis Demografie
- webové stránky Českého statistického úřadu www.czso.cz
- webový portál www.demografie.info

POŽADAVKY NA UKONČENÍ KURZU

Úkolem studenta je prostudovat témata nastíněná v rámci řízených konzultací hlouběji prostřednictvím povinné a doporučené literatury. Podmínkou udělení zápočtu je zpracování seminární práce v rozsahu 6 - 8 stran textu. Témata zápočtové práce jsou zveřejněna na začátku semestru. Volbu jiného tématu je třeba předem konzultovat s vyučující.

Zkouška probíhá písemnou a ústní formou. Tematickými okruhy jsou body osnovy předmětu.

Téma č. 1:

Úvod do demografie - definice pojmu, vymezení předmětu, společenský význam disciplíny, vnitřní struktura demografie, demografická literatura. Základní prameny demografických dat. Možnosti využití demografických informačních zdrojů v sociální pedagogice.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem úvodního tématu je získat představu o vzniku a vývoji demografického studia lidských populací, vymežit předmět demografie jako vědy a její společenský význam, odhalit strukturu demografie a souvislosti s ostatními vědními disciplínami.

Způsob výuky: Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- demografie jako vědní disciplína
- vznik a vývoj demografie
- předmět a objekt studia demografie
- vnitřní diferenciaci demografie a její vnější návaznosti
- kvantitativní a kvalitativní demografie
- vztah demografie k jiným společenským vědám
- světové a tuzemské demografické instituce
- demografická literatura
- zdroje demografických dat

Klíčová slova:

demografie – věda – společenské a přírodní vědy

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Demografie je vědní obor, který se zabývá studiem reprodukce lidských populací a podmíněnostmi tohoto procesu. Název demografie pochází z řeckých slov démos (lid) a grafein (psát, popisovat). Objektem studia demografie jsou lidské populace, předmětem studia je demografická reprodukce. Tuto lze chápat v užším smyslu (jako přirozenou měnu) nebo v širším smyslu (jako celkovou měnu zahrnující migraci). S procesem demografické reprodukce jsou spojeny demografické události (jevy jako např. narození, úmrtí, potrat, sňatek, rozvod, ovdovění, nemoc, stěhování, atd.). Demografie stojí v systému věd na rozhraní oborů přírodovědných a společenských.

Z hlediska vnitřního členění se obvykle odlišuje demografie kvalitativní a demografie kvantitativní, které mají svoje další dělení. Do obou částí pak zasahují populační teorie. Mezi základní prameny demografických dat patří sčítání lidu, evidence přirozené měny, evidence migrací, evidence nemocnosti, výběrová šetření, registry obyvatelstva a historické prameny. V současné době působí ve světě řada demografických institucí, které se zabývají sběrem, zpracováním a vyhodnocením demografických dat a také tvorbou populačních projekcí a prognóz. Mezi odbornými periodiky lze nalézt řadu časopisů věnovaných demografické problematice, v tuzemsku je takovým periodikem *Demografie*, vydávaná ČSÚ. Demografie a demografická statistika slouží jako důležitá informační základna, kterou může využít řada vědních oborů, kromě jiných i sociální pedagogika.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 7 - 9 ISBN 80-246-0222-9.
2. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 13 – 27, 46 - 48. ISBN neuv.
3. PAVLÍK, Zdeněk. Vývoj kritického myšlení a postavení demografie a statistiky v jeho rámci. In *Demografie 1/2009*.
4. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 9 – 26, 32 – 34. ISBN 80-7078-327-3.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vysvětlete souvislosti vzniku a vývoje demografie jako vědní disciplíny a její současný význam ve struktuře vědeckého poznání.
2. Vyjmenujte prameny demografických dat.
3. Popište vnitřní strukturu demografie a její subdisciplíny.
4. Charakterizujte vztah demografie k ostatním společenským a přírodním vědám.
5. Stručně charakterizujte sčítání lidu jako statistickou akci.
6. Zamyslete se nad praktickým uplatněním výsledků demografických analýz a jmenujte oblasti, v nichž je možné je použít.
7. Vyhledejte internetové stránky významných demografických institucí a seznamte se s nimi (Populační divize OSN, Populační fond OSN, INED, Eurostat, NIDI, ČSÚ, Česká demografická společnost, atd.)
8. Uveďte možnosti využití poznatků demografie v sociální pedagogice.

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 2:

Historie demografie jako vědní disciplíny a vývoj pramenů demografických dat (česká a světová demografie, historie sčítání lidu a evidence přirozené měny).

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat přehled o historickém vývoji světové a české demografie, historii sčítání lidu a evidence přirozené měny jako základních zdrojů demografických dat.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- vznik a vývoj demografie, John Graunt a politická aritmetika
- historie světové demografie
- významní světoví demografové
- vývoj témat a nástrojů analýzy
- česká demografie a významní čeští demografové
- historie sčítání lidu, vývoj sčítacích akcí na českém území
- zásady moderního sčítání lidu, současné praxe sčítání lidu
- sčítání lidu 2011
- historie evidence přirozené měny, matriky
- další zdroje demografických dat

Klíčová slova:

historie demografie – česká demografie - sčítání lidu – evidence přirozené měny

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

V minulosti byl zájem o populační otázky motivován důvody ryze praktickými, protože početní stav populace byl chápán jako zdroj vojenské, hospodářské a politické moci státu. Za zakladatele demografie je považován John Graunt, který v polovině 17. století jako první objevil při studiu úmrtnosti v Londýně a jeho okolí důležité pravidelnosti, platné pro celé soubory. Nová vědní disciplína původně nazývaná politická aritmetika vzbudila zájem a řada dalších autorů přispěla k jejímu šíření a rozvoji (Petty, Süßmilch, Halley, Malthus, Quetelet, Lexis, Sundbärg, Lotka, aj.). První práce s demografickou tematikou u nás jsou známy od 2. pol. 18. století a navazují na bohatou tradici statistických prací. První soupisy obyvatelstva a záznamy o přirozené změně se datují od roku 1762. Mezi významné osobnosti české demografie patří např. Melič, Matiegka, Netušil, Boháč, Korčák, Fajfr, Pavlík, aj.

Sčítání lidu patří k nejstarším statistickým akcím, jeho vývoj pak lze rozlišit do pěti základních období. Obvyklá periodicitu sčítání se ustálila postupně na intervalu deseti let, poslední sčítání v ČR se konalo v r. 2011. Pro evidenci přirozené změny byla vytvořena soustava registračních knih (matrik), v nichž jsou za přesně definované územní jednotky, pokrývající beze zbytku celý stát, vedeny v chronologickém pořadí všechna narození, sňatky a úmrtí osob, které se v okamžiku události na daném území zdržovaly. Nejstarší matriky na území Čech pocházejí z první poloviny 16. století, od roku 1784 existuje souvislá řada matričních záznamů a od roku 1950 byl zaveden jednotný systém státních matrik, který funguje do současnosti.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 9 – 12. ISBN 80-246-0222-9.
2. MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Obsah sčítání lidu, domů a bytů 2011. In *Demografie 4/2009*
3. Obsah sčítání lidu 2011 z pohledu evropské legislativy a mezinárodních doporučení. In *Demografie 2/2009*.
4. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 28 – 45, 50 - 89. ISBN neuv.
5. ŠANDA, Robert. Mezinárodní výsledky sčítání lidu, domů a bytů kolem roku 2000. In *Demografie 2/2007*.
6. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 13 – 17, 27 – 31. ISBN 80-7078-327-3.
7. *Zákon o sčítání lidu 2011, 269/2009 Sb.* Dostupný z:
[http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/zakon_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_v_roce_2011/\\$File/z296_09_sldb2011.pdf](http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/zakon_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_v_roce_2011/$File/z296_09_sldb2011.pdf)

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vyberte si jednoho českého a jednoho světového demografa a objasněte jeho přínos pro rozvoj vědy.
2. Pokuste se shrnout výhody a nevýhody sčítání lidu jako způsobu získávání informací o obyvatelstvu.
3. Na základě četby doporučených textů v časopise Demografie (viz výše) a Zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 charakterizujte základní metodiku sčítání lidu 2011 v ČR.
4. Charakterizujte matriky jako zdroje demografických dat. O jakých demografických událostech se zapisují záznamy do matričních knih?

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 3:

Způsoby měření procesů a jevů v demografii. Demografické indikátory – ukazatele, míry, kvocienty, indexy. Čas v demografii, Lexisův diagram.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat orientaci v základních typech demografických indikátorů, jejich dělení a používání. Při osvojení základní metodiky způsobů popisu hromadných dat student získá schopnost správné interpretace demografických údajů. V rámci tématu se též seznámí se základní demografickou symbolikou a jejím používáním a naučí se používat Lexisův diagram.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- demografická symbolika
- absolutní číselné údaje a analytická demografická data
- dělení indikátorů z hlediska obsahu, času, prostoru
- extenzitní a intenzitní ukazatele
- ukazatele
- míry
- kvocienty
- indexy
- čas v demografii, věk přesný a dokončený
- střední stav obyvatelstva
- Lexisův diagram

Klíčová slova:

demografická symbolika – demografické indikátory – Lexisův diagram

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Za demografické indikátory se považují všechna základní (absolutní) i analytická data, která se vztahují k jednotlivým složkám procesu demografické reprodukce, tj. k úmrtnosti, porodnosti, sňatečnosti, rozvodovosti, nemocnosti, potratovosti, event. migraci. Základní demografická data získáme z různorodých demografických pramenů (např. celkový počet obyvatel, počet narozených, zemřelých, sňatků, rozvodů, atd.). Tyto absolutní údaje se dávají do vzájemných souvislostí a počítají se poměrná neboli relativní čísla (tzv. analytická data), která se dle způsobu výpočtu označují jako ukazatele, míry, kvocienty a indexy. Demografické indikátory lze pak dělit i podle dalších kritérií (z hlediska území, způsobu zahrnutí populace, přístupu k demografické analýze, času, věcného obsahu, atd.). Jednou z nejdůležitějších proměnných v demografické analýze je čas. Každá demografická událost musí mít přesné časové určení, aby bylo možné ji zařadit do souboru událostí, které mají stejné období vzniku. Přesné časové určení demografických událostí umožňuje také určit dobu, která uplynula mezi sledovanou událostí a tou, která ji předcházela či následovala. Pro získání názornější představy o dvojím časovém hledisku se používá čtvercová síť, která se nazývá demografická síť nebo také Lexisův diagram. Do této sítě pak můžeme zaznamenávat různé soubory událostí, které sledujeme. V symbolickém značení souborů se pro skutečné počty obyvatel nebo pro registrované demografické události používají velká písmena. Bližší specifikace souboru se provádí pomocí indexů, umístěných ve čtyřech možných rozích. Podle tohoto schématu lze tři rozlišit tři hlavní soubory událostí. Demografická síť nám také umožňuje znázornit dva hlavní přístupy ke studiu demografických událostí – transversální (okamžikový) a longitudinální (generační).

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 13 -16. ISBN 80-246-0222-9.
2. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 90 - 109. ISBN neuv.
3. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 35 - 41. ISBN 80-7078-327-3.
4. VANDESCHRICK, Christophe. *Demografická analýza*. 1. vyd. Praha: UK, 2000. s. 25 – 46. ISBN 80-902386-4-1

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Zznamenejte prostřednictvím demografické symboliky informaci o počtech rozvodů v ČR v roce 2010, které nastaly po 5 letech trvání manželství.
2. Dekódujte správně demografické označení ${}_{2005}P^{\text{ČR}}$.
3. Uveďte svůj přesný a dokončený věk.
4. Zakreslete do Lexisova diagramu údaje o živě narozených v manželství ve 2. pořadí v ČR v letech 1987-1988 podle roku předchozího porodu:

Rok předchozího porodu	Počet živě narozených
1985-1986	41 909
1984	15 362

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 4:

Základní charakteristiky struktury obyvatelstva a její měření. Struktura podle pohlaví a věku, národnostní, sociální, ekonomická a vzdělanostní struktura, struktura obyvatelstva podle náboženského vyznání. Struktura současné české populace podle demografických a socioekonomických charakteristik.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat představu o základech demografické analýzy v oblasti struktury populace z hlediska věku a pohlaví a dalších charakteristik.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku
- index a ukazatel maskulinity a feminity
- index maskulinity podle věku
- věková pyramida
- typy věkové struktury podle Sundbärga
- index stáří
- demografické stárnutí
- index závislosti, index ekonomického zatížení
- národnostní, sociální, ekonomická a vzdělanostní struktura
- struktura obyvatelstva podle náboženského vyznání

Klíčová slova:

struktura společnosti – věk – pohlaví – populační stárnutí - národnost – vzdělání - náboženství

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku patří mezi základní demografické struktury obyvatelstva. Při srovnávání jednotlivých populací můžeme zjistit, že při stejném početním stavu populace mohou vykazovat odlišnou věkovou strukturu a odlišný podíl mužů a žen. Zastoupení mužů a žen v populaci se v průběhu života mění a závisí na poměru narozených chlapců a děvčat (obvykle stabilní, daný biologickou zákonitostí, 104 – 107 chlapců na 100 dívek), na diferenční úmrtnosti mužů a žen a na migraci. Dále mohou podíl mužů a žen ovlivňovat aktuální politické události (válečné konflikty, atd.). Mezi jednodušší způsoby měření zastoupení mužů a žen v populaci patří ukazatel maskulinity/feminity a index maskulinity/feminity, mezi složitější index maskulinity podle věku. Grafické uspořádání věkové struktury zkoumané populace s použitím dvojitého histogramu se nazývá věková pyramida (strom života). Věková pyramida podává v hrubých rysech demografickou historii populace. Lze v ní odlišit tři základní skupiny obyvatelstva – dětskou složku (15 - 49 let), reprodukční složku (15 – 49 let) a postreprodukční složku (50+). Dle zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci rozlišujeme tři populační typy – progresivní, stacionární a regresivní (G. A. Sundbärg, 1900). V proměnách struktury populace od typu progresivního směrem ke stacionárnímu a regresivnímu můžeme sledovat proces tzv. populačního stárnutí. Mezi základní ukazatele, charakterizující strukturu obyvatelstva podle věku, patří podíl jednotlivých věkových skupin z celkového počtu obyvatel, průměrný věk či věkový medián. Zastoupení tří hlavních věkových skupin v populaci lze charakterizovat indexem stárání. Pokud se bere v úvahu hledisko ekonomické aktivity, pak jsou tři základní věkové složky odlišné a můžeme jejich poměr vyjadřovat tzv. indexem závislosti nebo indexem ekonomického zatížení.

Na základě dat sčítání lidu lze pak charakterizovat strukturu populace dle řady dalších kritérií – podle národnosti, vzdělání, ekonomické aktivity, náboženského vyznání, atd.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. BRABCOVÁ, Petra, RADOLFOVÁ, Marie. Senioři v České republice podle sčítání lidu 2001. In *Demografie 2/2005*.
2. časopis *Demografie 2/2011* věnovaný problematice demografického stárnutí
3. FIALA, Tomáš, LANGHAMROVÁ, Jitka. Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví? In *Demografie 1, 2007*.
4. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 17 – 20. ISBN 80-246-0222-9.
5. MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Obsah sčítání lidu, domů a bytů 2011. In *Demografie 4/2009*.
6. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 110 – 125, 419 - 444. ISBN neuv.
7. PIŠTORA, Ladislav. Římskokatolická církev ve Sčítání lidu 2001. In *Demografie 2/2004*.
8. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 42 – 52, 105 - 108. ISBN 80-7078-327-3.
9. MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Metodologie zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu, domů a bytů 2001. In *Demografie 2/2004*
10. Stránky ČSÚ www.czso.cz

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Na základě uvedených údajů sestrojte věkovou pyramidu českého obyvatelstva.
2. Použijte uvedená data a vypočtěte index maskulinity a index stárání.
3. Vysvětlete pojem demografické stárnutí a popište současnou situaci v ČR.

Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 2017

Věk	Počet žen k 1. 7.	Počet mužů k 1. 7.
0	51678	49021
1-4	249407	236255
5-9	329910	314766
10-14	353202	336846
15-19	444571	425388
20-24	430287	411647
25-29	349513	334915
30-34	346232	333236
35-39	353402	345680
40-44	405266	403207
45-49	408091	412128
50-54	319538	333238
55-59	234955	258578
60-64	226102	268002
65-69	204306	273436
70-74	162939	256896
75-79	66774	119357
80-84	57071	122034
85+	26919	75966

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 5:

Prostorová struktura obyvatelstva, migrace. Charakteristiky současné vnitřní a vnější migrace. Aktuální migrační toky, problematika cizinců v ČR.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat představu o základních pojmech z oblasti migrace obyvatelstva a jejího vlivu na strukturu a pohyb obyvatelstva. Zároveň se student seznámí se současnými migračními toky a charakteristikami cizinců, kteří pobývají na území ČR.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- vnitřní, vnější migrace
- imigrace, emigrace
- objem migrace
- čistá migrace
- migrační saldo
- zahraniční migrace, evidence, imigrační proudy do ČR
- žadatelé o politický azyl
- vnitřní migrace
- důvody stěhování a regionální rozdíly
- urbanizace

Klíčová slova:

migrace – cizinci

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Nejdůležitější složkou územních pohybů obyvatelstva jsou migrace. Dynamika lidských populací je vedle základních demografických událostí reprodukčního charakteru ovlivňována prostorovým pohybem, zejména migrací. Tato forma mechanického pohybu obyvatelstva, která se odehrává na všech řádovostech, úrovních (tj. lokální, regionální a globální), má fyzickou i sociální stránku, není tedy jasněji vymežitelnou biologickou událostí jako narození či úmrtí. Migrace obsahuje časový a prostorový rozměr. Naše statistika označuje za migraci prostorový pohyb spojený se změnou trvalého bydliště včetně změny sídla. Ostatní formy prostorového pohybu potom považuje za docházku, dojížděku, dočasnou či sezónní vyjížděku atd. Typologie migrace hovoří o vnitřní či vnější migraci, o imigraci či emigraci. Úhrn přistěhovalých a vystěhovalých vypovídá o objemu migrace, naproti tomu rozdíl

obou veličin (čistá migrace) je označován jako migrační přírůstek (či úbytek). Z ukazatelů se v demografii používají hrubé míry imigrace, emigrace a migračního salda. Migrace obyvatelstva patří k důležitým procesům, které vyvolávají změny v sociálně-geografických, ekonomických, sociálních a demografických strukturách.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. *Cizinci v České republice 2008*. Praha: Český statistický úřad, 2008. 249 s. ISBN 978-80-250-1836-1
2. HOLÁ, Bohdana. Srovnatelnost statistiky zahraniční migrace. In *Demografie 3/2005*.
3. HOLÁ, Bohdana. Proč se dlouhodobě nedaří dospět k harmonizovaným a mezinárodně srovnatelným údajům o zahraniční migraci. In *Demografie 2/2008*.
4. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 446 - 500. ISBN neuv.
5. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 117 - 126. ISBN 80-7078-327-3.
6. Změny ve sledování zahraniční migrace v České republice v posledních letech. In *Demografie 1/2005*.
7. *Webové stránky Ministerstva vnitra ČR* <http://www.mvcr.cz/azyl-migrace-a-integrace.aspx>
8. *Webové stránky ČSÚ* www.czso.cz

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Zamyslete se nad nejčastějšími důvody vnitřního stěhování v ČR a charakterizujte specifika české vnitřní migrace.
2. Seznamte se na stránkách MVČR se současným stavem legislativy týkající se migrace a poskytování azylu v ČR.
3. Formulujte svůj názor na problematiku imigrace do ČR jako způsobu řešení současných populačních problémů.
4. Najděte na stránkách ČSÚ informace o současných tocích zahraniční migrace a o charakteristikách cizinců žijících v ČR.
5. Vypočtěte *objem migrace* v ČR za předchozí rok a tzv. *migrační saldo*.

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 6:

Základy demografické analýzy - úmrtnost. Demografické indikátory úmrtnosti, způsoby měření a hodnocení úmrtnosti. Současná struktura úmrtnosti podle věku a příčin úmrtí. Civilizační choroby, nemocnost a úmrtnost.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je osvojit si principy používání základních ukazatelů analýzy úmrtnosti a nemocnosti.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- nemoc a smrt jako pojem
- úmrtnost jako základní demografický jev
- hrubá míra úmrtnosti
- míry úmrtnosti podle věku
- přímá a nepřímá standardizace
- kvocient kojenecké úmrtnosti
- úmrtnostní tabulky
- střední délka života při narození
- míra onemocnění, ukazatel nemocnosti, průměrná délka nemoci
- příčiny úmrtí a jejich vývoj

Klíčová slova:

nemoc a úmrtí – úmrtnost – měření úmrtnosti – nemocnost – příčiny úmrtí

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Úmrtnost je vedle porodnosti jednou ze dvou základních složek demografické reprodukce. Demografie se zajímá o úmrtí jako o hromadný jev, tzn., že zkoumá proces vymírání určité populace. Analýza procesu úmrtnosti má v demografii dlouhou tradici začínající studii J. Graunta. K vyjádření úrovně úmrtnosti se používá řada indikátorů. Nejjednodušším z nich je hrubá míra úmrtnosti. Protože je však tento indikátor příliš ovlivněn věkovou strukturou zkoumané populace, ztrácí svoji vypovídací schopnost a je proto třeba použít buď metodu standardizace k eliminaci vlivu věkové struktury, či použít jiný způsob měření úmrtnosti. Takovým je například konstrukce měr úmrtnosti podle věku, studium úmrtnosti na počátku života prostřednictvím kvocientu kojenecké úmrtnosti či konstrukce tzv. úmrtnostních tabulek a z nich vyplývajícího ukazatele střední délka života (e_x). Střední délka života při narození (e_0) je pak velmi často používaným indikátorem k mezinárodnímu srovnávání úrovně úmrtnosti. Při analýze úmrtnosti je důležité zastoupení jednotlivých příčin smrti v populaci. Za účelem mezinárodní srovnatelnosti příčin smrti přijal v roce 1893 Mezinárodní statistický ústav statistickou klasifikaci příčin smrti. V současnosti je v platnosti 10. revize tzv. Mezinárodní klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti. Pro analýzu nemocnosti lze použít také řadu indikátorů jako např. míru incidence či ukazatel prevalence.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. GERYLOVOVÁ, Anna, HOLČÍK, Jan. Vývoj střední délky života ve 20. Století a jejích rozdílů podle pohlaví. In *Demografie 2/2000*.
2. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 21 – 27. ISBN 80-246-0222-9.
3. *Mezinárodní klasifikace nemocí a její aktualizace*.
Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=649
4. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 128 – 235. ISBN neuv.
5. SRB, Vladimír, MOLINOVÁ, Jarmila. Střední délka života (naděje dožití) obyvatelstva v českých zemích v 8. až 20. Století. In *Demografie 3/2003*.
6. ŠÍDLO, Luděk, TESÁRKOVÁ, Klára. Změny v úrovni úmrtnosti v kontextu vnějších vlivů ve vybraných postkomunistických zemích během období transformace. In *Demografie 4/2010*.
7. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 53 - 71. ISBN 80-7078-327-3.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Seznamte se podrobněji s 10. revizí Mezinárodní statistické klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti.
2. Vyhledejte na stránkách ČSÚ údaje o nejčastějších příčinách úmrtí v ČR za předchozí rok.
3. Najděte na stránkách ČSÚ aktuální úmrtnostní tabulku pro ČR a vyhledejte zde pro svůj věk a pohlaví hodnotu ukazatele e_x .

4. Vypočtete míry úmrtnosti podle pohlaví pro ČR v roce 2014, sestrojte graf a ukažte na něm tzv. „mužskou nadúmrtnost“.
5. Porovnejte úroveň úmrtnosti v následujících zemích podle uvedených ukazatelů za rok 2006.

Země	Hrubá míra úmrtnosti	Kojenecká úmrtnost	Střední délka života při narození (muži/ženy)
Bahamy	5	24	68/75
Haiti	12	74	55/58
Jamajka	5	24	71/76
Kuba	7	9	73/77
Trinidad a Tobago	7	12	68/73

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 7:

Základy demografické analýzy – sňatečnost. Současná situace v oblasti zakládání rodiny v ČR, manželství a nesezdaná soužití. Charakteristiky české sňatečnosti.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat orientaci v oblasti demografického studia zakládání rodiny, využití základních způsobů měření úrovně sňatečnosti, aktuálních trendech v této oblasti v ČR a v mezinárodním srovnání sňatečnosti i forem partnerských soužití.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- sňatečnost jako demografický jev
- sňatečnost svobodných
- opakovaná sňatečnost
- sňatkuschné obyvatelstvo
- hrubá míra sňatečnosti
- průměrný věk při sňatku
- míry sňatečnosti svobodných
- tabulky sňatečnosti,
- úhrnná sňatečnost, konečná sňatečnost
- nesezdaná soužití
- vývoj sňatečnosti v ČR v průběhu 20. století
- charakteristiky současného stavu sňatečnosti v ČR

Klíčová slova:

formy partnerského soužití - sňatečnost – nesezdaná soužití – měření sňatečnosti

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Sňatečností se rozumí proces formování, tj. uzavírání sňatků na základě zákonem daných podmínek. Demografie se soustřeďuje na studium rodin monogamních, jejichž základem je pár dvou jedinců různého pohlaví. Limitující faktory při uzavírání sňatků jsou rodinný stav, věk a určitý stupeň pokrevnosti. Sňatek mohou uzavírat pouze osoby svobodné, rozvedené nebo ovdovělé. Tyto osoby tvoří tzv. sňatkuschné obyvatelstvo. Počet uzavíraných manželství závisí na velikosti souboru sňatkuschného obyvatelstva a jeho rozdělení podle pohlaví a věku. Intenzita sňatečnosti je také ovlivněna populační politikou, politickou a hospodářskou situací dané společnosti a přijímaným systémem hodnot. Nejjednodušším ukazatelem intenzity sňatečnosti je tzv. hrubá míra sňatečnosti. Při podrobnější analýze sňatečnosti jsou konstruovány míry sňatečnosti podle věku, míry sňatečnosti svobodných, redukované míry sňatečnosti či úhrnná sňatečnost. Často se také používá průměrný věk při prvním sňatku. Proces uzavírání sňatečnosti je nejlépe charakterizován sňatkovými tabulkami. Intenzita sňatečnosti po roce 1989 začala v ČR klesat a zákonné sňatky začaly být částečně nahrazovány tzv. konsensuálními svazky, v české statistice označovanými jako faktická manželství či nesezdaná soužití. Informace o těchto typech svazků poskytují pouze sčítání lidu a výběrová šetření. Informace o těchto typech partnerských soužití jsou tedy z hlediska demografické statistiky skromnější.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. FIALOVÁ, Ludmila. Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. In *Demografie 2/2006*.
2. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 30 – 32. ISBN 80-246-0222-9.
3. MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Vybrané charakteristiky faktických manželství v datech sčítání lidu 2001. In *Demografie 3/2005*.
4. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 238 - 267. ISBN neuv.
5. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 80 - 86. ISBN 80-7078-327-3.
6. ZEMAN, Kryštof. Věk při sňatku a rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty v České republice v letech 1991 – 2004. In *Demografie 1/2006*.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Analyzujte vývoj průměrného věku při prvním sňatku v ČR a charakterizujte celkové změny sňatečnosti po roce 1989 (využijte zdroje dat na www.czso.cz).
2. Charakterizujte vývoj úhrnné sňatečnosti před rokem 1989 a po roce 1989.
3. Vysvětlete vývoj průměrného věku při uzavření 1. sňatku v ČR v posledních 50 letech.

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 8:

Základy demografické analýzy - rozvodovost. Analýza stability současné rodiny, rozvodovost dle délky trvání manželství, celkové a specifické indikátory rozvodovosti v ČR.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je poukázat na možnosti demografické analýzy rozvodovosti, na hodnocení stability současné rodiny prostřednictvím statistiky rozvodovosti a na hodnocení úrovně rozvodovosti v ČR a v mezinárodním kontextu.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- rozvodovost jako demografický jev,
- hrubá míra rozvodovosti,
- míry rozvodovosti manželství podle věku,
- redukovaná míra rozvodovosti,
- index rozvodovosti,
- tabulky rozvodovosti,
- úhrnná a konečná rozvodovost
- charakteristiky rozvodovosti v ČR a její vývoj ve 20. Století
- současná situace v oblasti rozvodovosti v ČR, stabilita současné rodiny

Klíčová slova:

rozvodovost – indikátory rozvodovosti – stabilita rodiny – rozvodovost v ČR

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Rozvod představuje zákonný způsob zániku monogamního manželství. K rozpadu manželství však může dojít nejen rozvodem, ale i úmrtím jednoho či obou partnerů. Úroveň rozvodovosti je závislá na celé řadě společenských a sociálních faktorů (tradice, náboženství, hodnotová orientace, zaměstnanost a vzdělání žen), na úrovni sňatečnosti, populační politice a na existující rozvodové legislativě. Nejjednodušším ukazatelem rozvodovosti je hrubá míra rozvodovosti. Další možnosti analýzy rozvodovosti skýtají míra rozvodovosti manželství. Míra rozvodovosti manželství podle délky trvání manželství či úhrnná rozvodovost, která vyjadřuje, jaký podíl manželství se rozvede. Jedním z negativních důsledků vysoké intenzity rozvodovosti je vznik neúplných rodin, tj. rodin, kde chybí jeden z rodičů a kde žijí nezletilé děti. Informace o tomto typu rodin lze získat ze sčítání lidu, event. z různých výběrových šetření. Náhlé změny v úrovni rozvodovost obvykle souvisejí se změnami

rozvodové legislativy, které umožní právně zrušit již neexistující manželství. Česká republika vykazuje relativně vysoké hodnoty rozvodovosti, které ji řadí v úrovni legálního rozpadu manželského svazku mezi přední země v rámci Evropy.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 32 – 33. ISBN 80-246-0222-9.
2. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 268 - 285. ISBN neuv.
3. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 80 - 86. ISBN 80-7078-327-3.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vysvětlete rizika použití indexu rozvodovosti pro analýzu vývoje úrovně rozvodovosti.
2. Charakterizujte úroveň úhrnné rozvodovosti v ČR a její vývoj v průběhu 20. století a na začátku 21. stol.

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 9:

Základy demografické analýzy – porodnost a potratovost. Proces rození dětí jako základ demografické analýzy, způsoby hodnocení porodnosti, porodnost a plodnost, charakteristiky porodnosti v ČR, analýza vývoje a současného stavu.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je uvést posluchače do oblasti demografické analýzy porodnosti a potratovosti, způsobu používání základních ukazatelů a nastínit otázky vývoje plodnosti a potratovosti i faktorů, které je ovlivňují.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- plodnost a plodivost
- sterilita, infertilita
- hrubá míra porodnosti
- ukazatel mrtvorozenosti a živorozenosti
- míry plodnosti podle věku
- úhrnná a konečná plodnost
- průměrný věk matky při porodu
- předmanželské koncepce
- narození mimo manželství
- potratovost spontánní a umělá
- hrubá míra potratovosti
- index potratovosti
- obecná míra potratovosti
- míry potratovosti podle věku
- faktory ovlivňující plodnost a potratovost

Klíčová slova:

porodnost – plodnost – přirozená reprodukce – potratovost – Česká republika

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Proces rození je vedle procesu úmrtnosti základní složkou demografické reprodukce. Studium plodnosti začalo nabývat na významu od konce 19. století a současné době má v demografii významné postavení. Úroveň porodnosti závisí zejména na plodivosti (fekunditě), což je schopnost muže a ženy rodit děti. Její výsledný efekt, vyjádřený počtem narozených dětí se označuje plodnost neboli fertilita. Úroveň porodnosti je též ovlivněna reprodukčním chováním páru, populační politikou státu, obecnými hodnotovými orientacemi. Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu matky v době porodu na děti manželské

a nemanželské. Zvláštní místo v demografické analýze zauímají děti narozené do 8 měsíců po svatbě, tj. děti z tzv. předmanželských koncepcí. Plodivost ženy se vztahuje k tzv. reprodukčnímu období, které je vymezeno věkovým rozpětím 15 – 49 let. Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je hrubá míra porodnosti, která se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou pouze k ženám v reprodukčním věku (míry plodnosti). Dalším typem indikátoru jsou např. tzv. obecná míra plodnosti, index plodnosti, míry plodnosti dle věku. Z tabulek plodnosti vychází ukazatel úhrnné plodnosti, udávající počet dětí, které by se narodily jedné ženě během reprodukčního období, kdyby se hodnoty f_x neměnily zhruba 35 let.

Studium potratovosti navazuje na analýzu procesu demografické reprodukce, neboť potratovost úzce souvisí nejen s úmrtností, ale i porodností. Potratovostí se rozumí úmrtnost plodu, tj. ukončení těhotenství vynětím nebo vypuzením plodu v době od koncepcie do takového vývojového stadia plodu, než je plod dle platných definic považován za dítě. Úroveň potratovosti úzce souvisí se způsoby omezování plodnosti, s propagací a šířením antikoncepčních prostředků a s celkovým populačním klimatem v zemi. Při analýze potratovosti se používají hrubá míra potratovosti, obecná míra potratovosti, míry potratovosti dle věku, index potratovosti či úhrnná potratovost. Problematika úrovně potratovosti a příslušné legislativy přesahuje rámec demografie a stává se často problémem sociálním, někdy dokonce i politickým.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. FIALOVÁ, Ludmila. Změny charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. In *Demografie 4/2007*.
2. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2003. s. 27 – 30. ISBN 80-246-0222-9.
3. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 286 – 342. ISBN neuv.
4. RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. In *Demografie 2/2004*.
5. SOBOTKA, Tomáš. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. In *Demografie 2/2003*.
6. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 72 - 79. ISBN 80-7078-327-3.
7. ŠŤASTNÁ, Anna. Změny reprodukčních vzorců a individuální souvislosti rodičovství. In *Demografie 4/2010*.
8. ZEMAN, Kryštof. Dvacet let nízké plodnosti ve střední Evropě z pohledu alternativních ukazatelů plodnosti a vlivu na kohortní plodnost. In *Demografie 4/2010*.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Objasněte význam použití ukazatele úhrnné plodnosti při analýze porodnosti.
2. Charakterizujte vývoj porodnosti v ČR v průběhu 90. let 20. století.
3. Zamyslete se nad sociálními a ekonomickými souvislostmi změn porodnosti v ČR na konci 20. století a stručně je popište.
4. Charakterizujte vývoj potratovosti v ČR v 2. polovině 20. století a na počátku 21. století.

Prostor pro odpovědi:

Téma č.10:

Celkové charakteristiky přirozené reprodukce, nástroje měření a současná situace v české populaci. Demografické odhady a projekce. Aktuální prognózy vývoje české populace a jejich využití při plánování sociálních služeb a nabídky vzdělávacích a volnočasových institucí.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je uvést do souvislostí celkové charakteristiky přirozené reprodukce obyvatelstva, základní vzorce demografického chování a populačního vývoje. Půjde také o stručný nástin problematiky tvorby demografických prognóz a projekcí a jejich praktického využití.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- uzavřená populace
- přirozená reprodukce
- přirozený přírůstek
- hrubá míra přirozeného přírůstu, hrubá míra celkového přírůstu,
- hrubá míra reprodukce, čistá míra reprodukce
- vitální index
- vývoj přirozené reprodukce české populace
- přirozený přírůstek světového obyvatelstva
- demografické odhady
- demografické projekce a prognózy
- dělení demografických prognóz podle účelu, územního detailu a časového horizontu
- zásady tvorby demografických prognóz a projekcí
- metody výpočtu – extrapolace, intercensální odhady, komponentní metody
- tvorba hypotéz a využití demografických prognóz

Klíčová slova:

přirozená reprodukce – celková reprodukce – populační odhady – prognózy - projekce

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Nejjednodušším ukazatelem přirozené reprodukce je přirozený přírůstek, v případě jeho záporné hodnoty přirozený úbytek. Pro charakteristiku úrovně přirozené reprodukce se používá hrubá míra přirozeného přírůstu. Dalším ukazatelem přirozené reprodukce je čistá míra reprodukce či hrubá míra reprodukce. V případě, že se hodnota čisté míry reprodukce rovná 1, je zajištěna prostá obnova populace, je-li větší než 1, populace početně zvětšuje a naopak.

Populační odhady jsou odhady počtu obyvatelstva a jeho struktur, které nejsou přímým výsledkem statistických šetření. Populační odhady poskytují informace nejen o celkovém počtu obyvatelstva sledovaného regionu, ale jsou i strukturálně členěny, obvykle podle pohlaví, věku, ekonomických a sociálních skupin, národnosti, stupně dosaženého vzdělání apod. Z hlediska času rozlišujeme populační odhady do minulosti a do budoucnosti. V případě populačních odhadů do minulosti se může jednat např. o tzv. intercensální odhady. Odhady budoucího vývoje velikosti a demografické struktury určité sledované populace či jejích částí se nazývají populační projekce. Složitějším případem populačních projekcí jsou populační prognózy. Metody používané při výpočtu populačních projekcí lze rozlišit na metody založené na formální extrapolaci, metody komponentní bez uvažování migrace a metody komponentní s uvažováním migrace. Z pohledu velikost území rozlišujeme populační

prognózy světa, světadílů, regionů, celostátní, krajské, okresní, apod. Z časového hlediska dělíme prognózy na krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 34 – 37. ISBN 80-246-0222-9.
2. KUČERA, Tomáš. Prognózy světové populace. In *Demografie 4/2004*.
3. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 345 - 409. ISBN neuv.
4. ŠÍDLO, Luděk, TESÁRKOVÁ, Klára. Aktuální populační prognózy České republiky – porovnání výsledků. In *Demografie 2/2009*.
5. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 87 - 96. ISBN 80-7078-327-3.

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Objasněte, zda bude zajištěna přirozená reprodukce v populaci, v níž úroveň hrubé míry reprodukce je 1,26 a úroveň čisté míry reprodukce 0,96.
2. Vysvětlete rozdíl mezi demografickou projekcí a prognózou.
3. Charakterizujte základní výsledky demografické prognózy české populace do roku 2050.

Prostor pro odpovědi:

Téma č.11:

Světový populační vývoj. Základní rysy vývoje světové populace od počátku historického vývoje po současnost. Specifika populačního vývoje ve 20. století, prognózy vývoje pro 21. století. Populační politika, její možnosti a meze.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je seznámit se zásadními obrysy celosvětového populačního vývoje od nejstarších dob po současnost.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- vývoj světové populace v nejstarších dobách
- neolitická revoluce a globální revoluce moderní doby
- populační minimum
- odhady počtu obyvatel v období našeho letopočtu
- vývoj světové populace ve 20. století,
- prognózy počtu celosvětového obyvatelstva
- demografická situace v jednotlivých regionech světa
- populační a rodinná politika
- úloha OSN v implementaci populačních politik

Klíčová slova:

populační vývoj – svět – regiony - prognózy

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Světový populační vývoj byl dosud ovlivněn dvěma zásadními mezníky, neolitickou revolucí a globální revolucí moderní doby. Z retrospektivního pohledu lze odhadovat počty světové populace v určitých obdobích pouze s jistou pravděpodobností. Početní růst celosvětové populace byl po dlouhou dobu velmi pomalý. Do poloviny 18. století lze při charakteristice úrovně demografické reprodukce mluvit o tzv. přirozeném reprodukčním chování. Vysoká neregulovaná plodnost byla doprovázena vysokou úrovní úmrtnosti a výsledkem byl nízký přirozený přírůstek. Střídání období růstu a stagnace počtu obyvatel bylo způsobeno válkami, epidemiemi a hladomory. Počátek uvědomělého ovlivňování plodnosti a úmrtnosti se objevuje ve vyspělých evropských zemích okolo roku 1750. Na početním růstu se podepisovaly také veškeré válečné události, hladomory či infekční onemocnění. V průběhu 18. století vzrostl počet obyvatelstva světa o přibližně 300 mil. (tj. o 49%). V období od počátku do

konce 19. stol. vzrostla světová populace o více než 700 mil. (tj. o 77%). Od začátku 20. století do jeho konce nárůst počtu obyvatel světa převýšil 4 miliardy. Současná velikost světové populace se pohybuje již na hodnotě necelých 7 miliard. Rychlost růstu v průběhu 20. století (zvláště pak v 70. letech, kdy činila 2% ročně) má souvislost s průběhem demografické revoluce japonsko- mexického typu v rozvojových zemích, která je provázena vysokým početním přírůstkem. V řadě zemí byl v odezvě na očekávaný vývoj implantován OSN program kontroly porodnosti, který měl řešit nevladatelný přírůstek populace.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. Časopis *Demografie 4/2009* věnovaný rodinné politice
2. FIALOVÁ, Ludmila. Charakter demografické reprodukce před demografickou revolucí. In *Demografie 4/2004*.
3. KALIBOVÁ, Květa. Populace světa v letech 1950 – 2007. In *Demografie 4/2008*.
4. KUČERA, Tomáš. Prognózy světové populace. In *Demografie 4/2004*.
5. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 506 – 550, 630 - 653. ISBN neuv.
6. PAVLÍK, Zdeněk. Nejvýznamnější tendence světového populačního vývoje. In *Demografie 4/2004*.
7. ŘEZANKA, Marek. Populační vývoj Číny a jeho územní a etnická diferenciacie ve 2. polovině 20. století. In *Demografie 1/2006*.
8. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s.136 - 140. ISBN 80-7078-327-3.
9. TIETZE, Marek. Demografická situace v zemích po demografické revoluci. In *Demografie 4/2004*.
10. VALLIN, Jaques. *Světové obyvatelstvo*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992. 147 s. ISBN 80-200-0437-8
11. Webové stránky Populačního fondu OSN (UNFPA) – oblast kontroly porodnosti v rozvojových zemích

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Charakterizujte úroveň úmrtnosti a porodnosti na jednotlivých světových kontinentech.

Prostor pro odpovědi:

Téma č. 12:

Populační teorie – význam populačních teorií a jejich využití. Demografická revoluce, druhý demografický přechod.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem tématu je získat představu o základech populačních teorií a jejich odrazu v praxi populační a sociální politiky

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- populační teorie,
- historie populačních teorií,
- demografická revoluce, A. Landry, F. W. Notestein,
- typy populační reprodukce,
- demografická revoluce,
- fáze demografické revoluce a její průběh,
- francouzský, anglický a japonsko-mexický typ demografické revoluce,
- druhý demografický přechod, populační klima

Klíčová slova:

populační teorie – demografická revoluce – druhý demografický přechod

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Do poloviny 18. století lze při charakteristice úrovně demografické reprodukce mluvit o tzv. přirozeném reprodukčním chování. Počátek uvědomělého ovlivňování plodnosti a úmrtnosti se objevuje ve vyspělých evropských zemích okolo roku 1750. Nastupující změny v úrovni demografické reprodukce se staly předmětem zájmu různých autorů, kteří se snažili vysvětlit příčiny těchto změn. Pokusy o všestranné poznání a ucelené vysvětlení změn v demografické reprodukci jsou spojeny teprve s prvními formulacemi teorie demografické revoluce, která představuje nejdůležitější demografickou teorii. Byla poprvé publikována v práci A. Landryho z r. 1934. Rozvinutou teorii demografické revoluce publikoval v roce 1945 F. W. Notestein, který ji označil též jako demografický přechod. Demografická revoluce je součástí globální revoluce moderní doby a zjednodušeně můžeme tento proces charakterizovat jako přeměnu extenzivních forem reprodukce lidí ve formy intenzivní. Výrazné změny vnějších podmínek (rozvoj výrobních sil, atd.) ovlivňují reprodukční chování a způsobují kvantitativní i kvalitativní změny demografické reprodukce. V průběhu demografické revoluce klesá hrubá míra porodnosti ze 45 – 50 promile na méně než 20 promile a hrubá míra úmrtnosti z 25 – 30 promile na méně než 15 promile. Výrazně klesá úroveň kojenecké úmrtnosti a naděje dožití se prodlužuje z 30 – 35 let zhruba na dvojnásobek, tj. na hodnoty okolo 70 let pro obě pohlaví. Důsledkem těchto změn je proces demografického stárnutí. Nástup demografické revoluce byl zaznamenán již koncem 18. století ve Francii a vzápětí v Anglii a postupně se šířila do celého světa. Její průběh a délka trvání je však ovlivněna konkrétními podmínkami v dané zemi. Čím dříve demografická revoluce v některé populaci začíná, tím delší trvání vykazuje. V průběhu změn v úrovni demografické reprodukce jsou patrné dvě fáze, které nejsou v jednotlivých zemích vždy stejně dlouhé. Zobecněním průběhu demografické revoluce u jednotlivých populací lze určit její tři typy – francouzský, anglický a japonsko-mexický. Další významné změny v demografickém chování ve vyspělých zemích, jejichž výsledkem jsou změny v úrovni demografické reprodukce, lze pozorovat od poloviny 60. let a jsou označovány jako druhý demografický přechod (Van De Kaa).

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. FIALOVÁ, Ludmila. Charakter demografické reprodukce před demografickou revolucí. In *Demografie 4/2004*.
2. KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. 3. vyd. Praha: Slon, 2009. s. 41 – 44. ISBN 80-246-0222-9.
3. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 581 – 624. ISBN neuv.
4. RŮŽIČKA, Lado. Demografická revoluce v rozvojových zemích východní a jihovýchodní Asie. In *Demografie 4/2003*.
5. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 128 - 135. ISBN 80-7078-327-3.
6. TIETZE, Marek. „Demografická situace v zemích po demografické revoluci. In *Demografie 4/2004*.
7. VALLIN, Jaques. *Světové obyvatelstvo*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992. s. 54 – 72. ISBN 80-200-0437-8

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Charakterizujte základní body teorie druhého demografického přechodu a porovnejte je s populačním vývojem České republiky na konci 20. století.
2. Vysvětlete odlišnosti tří typů demografické revoluce – francouzského, anglického a japonsko-mexického.

Prostor pro odpovědi:

Téma č.13:

Demografie České republiky a její postavení ve světovém populačním vývoji. Aktuální demografické otázky současnosti. Demografický vývoj ČR, současné problémy a aktuální témata, jejich odraz v sociální pedagogice.

ÚVOD A CÍL TÉMATU

Cílem závěrečného tématu je shrnout poznatky o problematice demografické struktury a demografického vývoje v České republice.

Způsob výuky:

Téma je přednášeno částečně v rámci výuky a doplněno samostudiem.

ZÁKLADNÍ TEMATICKÉ OKRUHY

- struktura českého obyvatelstva,
- pohlavně věková struktura,
- struktura obyvatelstva podle sociálních a ekonomických kritérií,
- úmrtnost,
- porodnost,
- potratovost,
- sňatečnost,
- rozvodovost,
- migrace v České republice,
- populační vývoj ČR
- ČR v kontextu evropského a světového populačního vývoje

Klíčová slova:

populační vývoj – ČR – porodnost – úmrtnost – sňatečnost – rozvodovost - potratovost – migrace – přirozený přírůstek

SHRNUTÍ A TÉMATA KE STUDIU

Odhady minulých stavů početní velikosti populace na území Čech jsou velice náročné a souvisejí také s omezeními statistické evidence obyvatelstva. Teprve se začátky pravidelné demografické statistiky je možné přesněji analyzovat vývoj populace v českých zemích. V českých zemích klademe počátek demografické revoluce do 30. let 19. století. První fáze demografické revoluce končí v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, druhá fáze v 30. letech 20. století. Samotný průběh demografické revoluce měl na území našeho státu přibližně sto let trvání a vykazoval charakteristiky francouzského typu. Populace českých zemí vzrostla téměř o 70%. Po ukončení dem. revoluce a vypořádání se s důsledky poválečných opatření (zejména problematika odsunu Němců) se v 50. – 70. letech počet obyvatel našeho státu pozvolna zvyšoval. Další desetiletí byla charakteristická stabilizací početní velikosti populace České republiky. V průběhu 90. let 20. století vstupuje česká populace do nové společenské situace, kterou provázejí také rozsáhlé proměny charakteru demografické reprodukce, ne náhodou nazývají českou verzí druhého demografického přechodu. Současně s poklesem sňatečnosti a porodnosti, zvyšováním rozvodovosti, snižováním úmrtnosti, dochází k zásadnímu posunu trvale pod hranici prosté reprodukce. Pro dramatický pokles plodnosti v ČR zaznamenaný v 90. letech 20. století se vžil termín „the lowest low fertility“. Charakterem demografické reprodukce v prvním desetiletí 21. století Česká republika plně zapadá do kontextu demografického vývoje Evropy, i když v úrovni některých procesů má svoje specifika.

DOPORUČENÁ LITERATURA A JINÉ ZDROJE

1. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 238 s. ISBN 978-80-7419-024-7

2. PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. s. 554 – 578. ISBN neuv.
3. SRBOVÁ, Irena. *Tisíc let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 275 s. ISBN 80-246-0712-3 ISBN neuv.
4. ŠÍDLO, Luděk, TESÁRKOVÁ, Klára. Aktuální populační prognózy České republiky – porovnání výsledků. In *Demografie 2/2009*.
5. ŠOTKOVSKÝ, Ivan. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: Vysoká škola báňská, 1998. s. 141 - 154. ISBN 80-7078-327-3.
6. www.demografie.info
7. www.czso.cz

KONTROLNÍ OTÁZKY A ÚKOLY

1. Na základě statistických údajů Českého statistického úřadu demografickou zpracujte charakteristiku současné ČR.
2. Zamyslete se nad aktuálními problémy populačního vývoje ČR a nad tím, v jakých souvislostech mohou zasahovat do oblastí spojených se sociální pedagogikou.

Prostor pro odpovědi:

SEZNAM POŽADAVKŮ K ABSOLVOVÁNÍ PŘEDMĚTU

Předmět je ukončen udělením zápočtu a zkouškou.

Podmínkou udělení **zápočtu** je zpracování seminární práce v rozsahu 6 - 8 stran textu. Témata zápočtové práce jsou zveřejněna na začátku semestru. Volbu jiného tématu je třeba předem konzultovat s vyučující.

Témata seminárních prací (mohou být průběžně drobně obměňována)

- Populační stárnutí ČR jako sociální problém
- Vývoj podílu seniorů v ČR a možnosti rozvoje sociální pedagogiky směrem k práci s touto věkovou skupinou

- Proměny porodnosti v ČR a jejich dopad na oblast školství a výchovných institucí
- Proměny stability rodiny (rozvodovosti) a aktuální okruhy práce sociálních pedagogů
- Změny přístupu k potratům a oblast péče o matku a dítě
- Národnostní složení ČR a problémy práce s cizinci
- Vnější migrace do ČR a aktuální problémy práce s cizinci a uprchlíky
- Vzdělanostní struktura ČR, statistika školství a aktuální problémy
- Náboženská struktura české populace, multikulturní soužití a aktuální společenské problémy
- Prognózy vývoje české populace – zamyšlení nad dopadem na vývoj vybraného resortu (oblasti)
- Současný světový populační vývoj a aktuální sociální témata dneška
- Vývoj porodnosti v rozvojových zemích, populační politika, programy kontroly porodnosti a úloha OSN
- Migrace v Evropě a sociálně-pedagogická práce s migranty (např. ve vybrané zemi)

Obecná pravidla zpracování ZP:

Text má rozsah min. 6 – 8 stran textu (normostran).

Práce má členění na kapitoly, úvod, analytickou část, závěr a seznam zdrojů a literatury.

V úvodní části student zpracuje charakteristiku situace v ČR týkající se daného problému (cca 4 strany). V ní analyticky popíše situaci daného problému, dokumentuje na vývoji dat a indikátorů. Využije statistické zdroje dat, které řádně cituje a adekvátně používá. Tabulky i grafy mají odkazy na zdroje. Veškeré číselné údaje jsou zároveň komentovány textovou částí. V další části student popíše, jak se daná situace promítá v sociální sféře, sociální politice, v práci odborníků v pomáhajících profesích, atd. Tato část je vlastním zamyšlením studenta formulovaným vlastním (odborným) jazykem. Student pracuje s odbornou literaturou a statistickými zdroji dat.

Student v práci prokáže:

- schopnost práce s odbornou literaturou
- schopnost zpracování statistických dat do tabulek a grafů a postížení základních trendů ve vybrané oblasti
- schopnost analyzovat statistické údaje a indikátory za účelem popisu dané problematiky
- připravenost vztáhnout získané poznatky ke studovanému oboru a aplikovat je v příslušné oblasti
- formulovat vlastní myšlenky k tématu a zamýšlet se nad kontextem demografických změn v sociální pedagogice

Zkouška probíhá písemnou a ústní formou. Tematickými okruhy jsou body osnovy předmětu.